

KOLONTÁRI Attila
habilitált egyetemi docens
Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar, Kaposvár

associate professor
Kaposvár University, Faculty of Pedagogy, Kaposvár,
Hungary

email: kolontari68attila@gmail.com

TIZENKÉT PERC ALEKSZEJ FJODOROVICS
MEREKALOV ÉLETÉBŐL¹

TWELVE MINUTES FROM ALEKSEI FYODOROVICH
MEREKALOV'S LIFE

ABSTRACT

In the second part of the 1930s, the Central and Eastern European region with its little, vulnerable countries often conflicting with each other turned into a buffer zone, an object of bargain between Nazi Germany and Stalin's Soviet Union. The German–Soviet Non-Aggression Agreement and its Secret Protocol, more commonly known after the signatory parties as Molotov–Ribbentrop Pact, was a result of long negotiations involving many diplomats, experts etc. Among them A. F. Merekalov belongs to the group of less known personalities. He was a Soviet ambassador to Berlin in 1938–1939. Although mainly the year of 1939 was an intensive period in Soviet–German contacts, Ambassador Merekalov played only an episode role in these processes. In spite of this, there were some moments when he got in the focus of attention in diplomatic circles and in the world press. The most famous event of Merekalov's short diplomatic career was the New Year Reception in the building of the Imperial Chancellery given by Hitler for the members of diplomatic corps. To the greatest surprise of those present, Hitler – while diplomats were being introduced to him – entered into a friendly conversation with the Soviet ambassador which took longer than it was prescribed by protocol. Many consider that it was a signal to Stalin expressing the Führer's readiness to reach an agreement with Moscow. From archival documents it turned out that it was not an improvisation, Hitler had consciously prepared for this conversation, a report about Merekalov's characteristics was later found in the archives of one of his adjutants. The present paper examines

the circumstances of this conversation, its place on the path towards the Pact and Merekalov's role in these processes.

Kulcsszavak: Molotov–Ribbentrop Pact, Merekalov, Sztálin, Hitler, újévi fogadás,

Key words: Molotov–Ribbentrop Pact, Merekalov, Stalin, Hitler, New Year Reception

Köztes-Európa köztessége a modern korban talán sohasem volt annyira szembe-tűnő és meghatározó, mint az 1930-as évek második felében, amikor a kisállamokra szabdalt, régi és új sérelmekkel és ellentétekkel terhelt térség szabályosan beéke-lődött az egyre erősödő és aktívabbá váló hitleri Németország, valamint a sztálini Szovjetunió közé. Köztes-Európa egymással is viszálykodó országai ütközőzónává, alkufolyamatok tárgyává váltak Berlin és Moszkva nagyhatalmi vetélkedésében. Ennek a folyamatnak az egyik legfontosabb állomása az 1939. augusztus 23-áról 24-ére virradóra aláírt szovjet–német megneemtámadási szerződés és annak titkos záradéka volt. A Molotov–Ribbentrop paktumként is emlegetett dokumentum meg-születéséig hosszú út vezetett. Az ezen az úton felbukkanó politikusok, diplomaták közül a kevésbé ismertek közé tartozik Alekszej Fjodorovics Merekalov, aki hiva-talosan 1938. május 6-tól 1939. szeptember 2-áig volt a Szovjetunió berlini nagy-követe, vagyis abban az időszakban, amikor a megállapodás feltételrendszere kör-vonalazódott. A történeti hűség kedvéért hozzá kell tenni, hogy Merekalovot 1939. május 5-én hazarendelték állomáshelyéről, ahová felmentéséig már nem is tért visz-sza, érdemben tehát semmiféle, még közvetítő szerepe sem volt a paktum tető alá hozásában. Ennek ellenére személye 1939 első hónapjaiban több alkalommal akar-va-akaratlanul az érdeklődés központjába került. Az egész világsajtó és a nemzetközi diplomácia is felkapta a fejét arra, amikor 1939. január 12-én a diplomáciai testület tagjai tiszteletére adott újévi fogadáson Hitler odalépett a szovjet követhez és hosszú percekben keresztül barátságosan elbeszélgetett vele. Ráadásul ez alkalommal Mere-kalov volt az egyetlen, akit a Führer hasonló figyelemben részesített. Merekalov rövid diplomáciai karrierje mindemellett remek esettanulmány a sztálini terror által megritkított szovjet külügyi apparátus káderproblémáinak vizsgálatához is.

Alekszej Merekalovról viszonylag kevés életrajzi adat maradt fent. 1900-ban született, munkáscsaládban. Bár tanulmányait egyházi iskolában kezdte, a forra-dalomban és a polgárháborúban már a bolsevikok oldalán harcolt, majd a cseka–OGPU állományában szolgált. Az 1930-as évek első felében húsipari techniku-mot végzett, vágóhídi mérnök lett. Miután 1937-ben elvégezte a Külkereskedelmi Akadémia gyorstalpaló tanfolyamát, rögtön külkereskedelmi népbiztos-helyettesé nevezték ki. Már önmagában ez a pozíció sem volt életbiztosítás Merekalov szá-mára, hiszen felettesét, Arkagyij Rozengolc népbiztost 1937 júniusában felmen-tették tisztségéből (néhány hónap múlva letartóztatták, majd 1938 márciusában harmadik nagy koncepció perben, az ún. 21-ek perében többek között Nyikolaj Buharinnal és Alekszej Rikovval együtt halálra ítélték és agyonlőtték), utódjának

kinevezésére pedig csak 1938 januárjában került sor.² Így lényegében hónapokig a teljesen tapasztalatlan Merekalov vezette a népbiztosságot, valamint az ún. koncessziós bizottságot. Ebbéli minőségében gyakran került kapcsolatba Molotov kormányfővel, sőt egy-egy alkalommal meghívottként a Politikai Iroda ülésein is részt vett az illetékességi körébe tartozó napirendi pontok tárgyalásánál. A fiatal káder így került reflektorfénybe a berlini nagyköveti poszt betöltésekor. Lev Bezimenzkij a Merekalov család általa látott, mindezidáig nem publikált irathagyatéka alapján a következőképp írja le a történeteket. Merekalov először „tapasztalat és nyelvtudás hiányára hivatkozva” vissza akarta utasítani a felkínált posztot, mire Sztálin állítólag a következőt válaszolta: „Mennie kell, mi bízunk önben”.³

Az, hogy a szovjetek nem egy tapasztalt, képzett diplomatát küldtek Berlinbe, a Külügyi Népbiztosságot sújtó repressziók következtében fellépő súlyos káderhiánnyal magyarázható. Vagyim Rogovin adatai szerint 1939 őszéig a külügyi népbiztos 5 helyettese (köztük Nyikolaj Kresztyinszkij, Borisz Sztomonjakov, Lev Karahan), 48 követ (köztük pl. Konsztantyin Jurjenyev berlini, Alekszandr Bekzadjan budapesti, Jakov Davtjan varsói követ), 30 osztályvezető, 28 konzul, 113 egyéb munkatárs esett áldozatul a sztálini terrornak, amely teljesen szétzilálta a Külügyi Népbiztosság strukturáját.⁴ Makszim Litvinov külügy népbiztos 1939 elején Sztálinhoz intézett levelében drámai képet festett a helyzetről. 9 fővárosban nem volt betöltve a követi, nagyköveti poszt (köztük Washingtonban, Tokióban, Varsóban, Bukarestben), számos követ pedig azért nem tudta elhagyni állomáshelyét, mert nem volt, aki távollétében helyettesítse. A diplomáciai futárszolgálat gyakorlatilag megbénult, mivel 12 futárnak nem engedélyezték a külföldre utazást ügyük kivizsgálásának időtartamára. A tisztogatások következtében 9 követségi tanácsos, 22 követségi titkár, 30 konzul és alkonzul, valamint 46 egyéb munkatárs álláshelye volt betöltetlen. Nem volt jobb a helyzet a központi apparátusban, a népbiztosság osztályain és a technikai személyzet terén sem.⁵ A tisztogatásokkal párhuzamosan a legszűkebb pártvezetés, mindenekelőtt Sztálin és Molotov egyre szorosabb kontroll alá vonta a külügyi népbiztosságot és a szovjet külpolitika irányítását.

Ez volt az a közeg, amelyben Alekszej Merekalov 1938 májusában Berlinben elfoglalta a nagyköveti posztot. A Sztálin által iránta kinyilvánított bizalomnak – Bezimenzkij vélekedése szerint – az egyik megnyilvánulása volt, hogy a központtal való kapcsolattartásban Merekalovnak engedélyezték a hagyományos diplomáciai rejtjelezés mellett az NKVD (ebben az esetben a szovjet hírszerzés) csatornáinak használatát is.⁶ Az NKVD-vel való kapcsolatot minden bizonnyal a nagykövetség második embere, Georgij Asztahov követségi tanácsos jelentette, aki Merekalov megérkezése előtt, illetve hazarendelését követően ideiglenes ügyvivőként vezette a missziót.⁷ Bezimenzkij feltételezésével ellentétben azonban itt vélhetően nem a Merekalov személye iránt tanúsított különleges bizalomról volt szó, sokkal inkább arról, hogy Sztálin és Molotov egyre inkább Litvinov megkerülésével irányították a szovjet külpolitikát, elzártak előle fontos információkat, kikapcsolták a döntéshozatali folyamatokból, a követeket sokszor közvetlenül, a

külügyi népbiztosság vezetésének tudta és jelenléte nélkül rendelték a Kremlbe riportra. Merekalov például 1938 folyamán öt alkalommal volt jelentéstételen magánál Sztálinnál, ebből háromszor Litvinov nélkül.⁸

A vizsgált időszakban Merekalov viszonylag sűrűn és hosszabb időre volt távol állomáshelyétől. 1939 november–decemberében például a berlini szovjet nagykövetségre címzett, illetve onnan a központba küldött dokumentumokat az ideiglenes ügyvivőnek, Asztahovnak címezték, vagy ő szignálta azokat.⁹ Ebben persze Merekalov alkalmasságának kérdésén túl szerepet játszhatott az is, hogy a müncheni döntés után a Szovjetunió egyfajta demonstratív gesztust kívánt gyakorolni, így hazarendelte nagykövétét és átmenetileg alacsonyabb szinten működtette az amúgy is feszültségekkel terhes államközi kapcsolatokat.

1938 decemberében azonban a Politikai Iroda határozatot hozott az 1938 márciusában megkötött szovjet–német kereskedelmi és fizetési egyezmény meghosszabbításáról az 1939-es esztendőre.¹⁰ Az erről szóló jegyzékváltás során a németek a szovjetek értésére adták, hogy hajlandók felújítani az 1938 márciusában félbeszakadt tárgyalásokat egy 200 millió márkás hitelnyújtásról a szovjetek számára a korábinál kedvezőbb feltételek mellett. Berlinben Rudolf Nadolny volt moszkvai német nagykövét és Gusztav Hilger, a követség tanácsosa felkeresték Merekalovot és közölték vele, hogy a német fél kész a szovjet megrendelésekre adott állami garanciát növelni, a korábinál kedvezőbb kamatfeltételeket biztosítani, valamint a szovjetek által megrendelt termékek árából engedni, a szállítási határidőt pedig lerövidíteni.¹¹ 1939. január 11-én a kapott utasítás értelmében Alekszej Merekalov szovjet követ közölte a birodalmi külügyminisztérium gazdasági osztályának vezetőjével Moszkva hajlandóságát a tárgyalások felvételére.¹² Úgy tűnt a megbeszélések ezzel elmozdulhatnak a több hónapos holtpontról.

A másnapi események viszont egyenesen szenzációszámba mentek a világsajtóban. A birodalmi kancellária épületében Hitler az újév alkalmából fogadást adott a diplomáciai testület tagjai tiszteletére. Bár az ilyen rendezvények többnyire pusztán protokolláris jellegűek, mégis megkülönböztetett figyelem kíséri őket, hiszen a gesztusokból, mozdulatokból, elejtett megjegyzésekből, abból, hogy a vendégek közül kinek mekkora figyelem jut, sokszor fontos következtetéseket lehet levonni, vagy éppen különböző találgatások táptalajául szolgálhatnak. Nem volt ez másképp most sem. A diplomata sora előtt a külügyminisztérium protokoll osztályának főnöke, a hatalmas termetű, több mint két méter magas Alexander von Dörnberg báró vezette végig a Führert, aki kezét fogott a diplomáttal, majd tovább lépett a következőhöz.¹³

Mindenki meglepetésére azonban – hiszen ez sem a szovjet–német viszony jellegéből, sem a követ személyéből nem következett – Merekalovhoz érve a Führer hosszú percekre megállt és barátságosan elbeszélgetett a szovjet diplomatával (ő volt egyébként az egyetlen a fogadáson, akit Hitler ilyen figyelemre méltatott). A szemtanúk közül Fritz Wiedemann, Hitler adjutánsa emlékirataiban a következőképpen írja le az eseményt és annak a jelenlévőkre gyakorolt hatását: „Hitler

különösen barátságosan üdvözölte az orosz követet és szokatlanul hosszasan elbeszélgetett vele. Minden tekintet rájuk szegeződött és minden jelenlévő gondolatban feltette magának a kérdést: Mi történik itt? Minél tovább tartott a beszélgetés és minél barátságosabb hangnemben zajlott, annál inkább fokozódott a fojtott izgalom... Ezen a napon az orosz vált a fogadás központi alakjává... Mindenki körülötte sürgött-forgott, mint a méhek a méz körül. Mindenki tudni akarta, mit is mondott neki tulajdonképpen a Führer... Nem tudom, miről beszélt a Führer az orosz követtel... De az a mód, az a nyíltan barátságos hangnem, amivel ezt tette, egyértelmű jele volt annak, hogy álláspontjában valami megváltozott. Mindenesetre Hitler szándékosan tüntette ki figyelmével az oroszt.”¹⁴

Diplomáciai körökben és a világsajtóban egyaránt úgy értékelték az eseményt, mint ami fordulatot jelent Berlinnek a Szovjetunióval kapcsolatos politikájában. Az angol ügyvivő még azt is fontosnak tartotta feljegyezni, hogy a beszélgetés mintegy hét percig tartott. Merekalov ennél hosszabb időtartamot, 12-15 percet említ beszámolójában, bár lehet, hogy a pillanat hatása alatt időérzéke nem működött tökéletesen. Ráadásul Hitleren kívül a kíséretében lévők közül többen, köztük Joachim von Ribbentrop külügyminiszter és Wilhelm Keitel, a Weermacht főparancsnoka is odaléptek Merekalovhoz és feltűnően barátságosan üdvözölték a szovjet diplomatát.

Ami Hitler szavainak tartalmát illeti, ezek rekonstruálásához a legautentikusabb a követ, Merekalov politikai naplója. Eszerint a Führer néhány konvencionális kérdést tett fel neki családjáról, berlini tartózkodásáról, moszkvai útjáról, ottani találkozásáról von Schulenburg német nagykövettel, majd sok sikert kívánt neki tevékenységéhez. Mindehhez Merekalov hozzátette, hogy *„Hitler látszólag nagyon szívélyes volt, és figyelmen kívül hagyva az én gyenge német nyelvtudásomat, tolmács nélkül, németül beszélt hozzám.”*¹⁵

Merekalov családi körben fennmarad, máig kiadatlan feljegyzései megerősítik, hogy a beszélgetés konvencionális témákról szólt, néhány apró részlettel ki is egészítik a hivatalos jelentéseket. Ezek szerint Hitler külön érdeklődött Merekalov „filozófusi nevű” fiáról (a szovjet követ annak idején a megbízólevél átadásánál említette, hogy fiát Szokratnak hívják), megkérdezte, hogy tetszik Merekalovnak a birodalmi kancellária új épülete, és javasolta neki, hogy keresse fel a berlini múzeumokat, ismerkedjen Németországgal. Majd kölcsönösen jókívánásaikat fejezték ki a másik fél kormánya és népe számára.¹⁶

A spontaneitás látszata ellenére mindez tudatosan előkészített és jól kiszámított akció volt. Már a háború után Hitler szárnysegédjének archívumából előkerült egy feljegyzés Merekalov jellemzésével, ami nyilván azt a célt szolgálta, hogy a Führert néhány alapvető információval ellássa a tervezett beszélgetéshez. A feljegyzés szerint a szovjet követ, Merekalov még igen gyengén beszél németül, de igyekszik a nyelvet elsajátítani, és egyszerűbb beszélgetésben már képes részt venni. Jól ismeri a német–szovjet gazdasági kapcsolatok kérdéskörét. Nemrég tért vissza Moszkvából, ahol találkozott Friedrich von Schulenburg gróf német nagykövettel.¹⁷

Hogy mi állt Hitler nagy feltűnést keltő lépésének hátterében, arra több magyarázat is lehetséges. Az egyik szerint ez valójában a lengyeleknek szóló figyelmeztetés volt, Varsót akarta nagyobb engedékenységre bírni, alig burkoltan utalva rá, hogy be van ékelődve Berlin és Moszkva közé, akik bármikor megegyezhetnek egymással. Ezen túlmenően a kétfrontos háborút mindenképpen elkerülni kívánó Hitler stratégiai tervei között már ekkor megjelenhetett a Szovjetunió átmeneti semlegesítésének és együttműködésre bírásának gondolata a Lengyelország elleni és a várható nyugati hadjárat esetére. Ugyancsak ismerhette a Birodalmi Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai Osztályán készült elemzéseket, melyek szerint Németország szovjet nyersanyagok nélkül hosszabb háborút nem képes viselni. Így elképzelhető, hogy a szovjet követ iránti tüntető figyelmességgel a gazdasági tárgyalások ügyét kívánta előmozdítani.¹⁸

Hitler demonstratív gesztusa elérte célját, a diplomáciai berkekben és a sajtóban a legkülönbözőbb találgatások láttak napvilágot az eset kapcsán. A United Press tudósítója szerint a szívélyes beszélgetés, amelyet Hitler folytatott Merekalovval, táptalajául szolgált a német–szovjet paktum küszöbönálló megkötéséről a német fővárosban terjedő híreszteléseknek. Amerikai sajtóinformációk szerint a Führer megkérte Merekalovot, hozza Sztálin tudomására, hogy Németországnak nincsenek Ukrajnával kapcsolatban ambíciói és eszmecesterét javasolt Sztálinnal, amihez a – állítása szerint – főtítkár már korábban beleegyezését adta.¹⁹ Hogy ez ilyen formában elhangzott-e a beszélgetésen, ma már nehéz megállapítani. Más csatornákon keresztül azonban valóban eljuthatott a szovjetekhez, hogy Hitler átmenetileg jegelte Ukrajnára vonatkozó terveit. Amint arra a Pravda tudósítása is felhívta a figyelmet, Hitler szokásos éwertékelő beszédében egy szóval sem említette a Szovjetuniót, ellenben érintette a gyarmati kérdést és számos bíráló megjegyzést megfogalmazott Nagy-Britanniával, Franciaországgal, valamint az Egyesült Államokkal szemben.²⁰

A történet ezzel azonban nem ért véget. 1939. március 1-én a Hitler által a diplomáciai testület tagjai tiszteletére adott ebéden Merekalovékat Hitler és Göring közelébe ültették. A protokolláris ülésrendben ennél előkelőbb hely csak a tengelyhatalmak diplomatáinak jutott. Az ebéd után Merekalov több diplomatához hasonlóan már maga lépett oda feleségével Hitlerhez egy pár perces konvencionális beszélgetés erejéig. Ennek során előadta, hogy személyével kapcsolatban Hitler részéről semmilyen diszkriminatív magatartást nem tapasztalt eddig Berlinben, ugyanakkor mindez sajnos nem mondható el a német sajtóról, de még a külügyminisztérium hivatalos közleményeiről sem. Majd hozzáfűzte, szeretné, ha a szovjet követség munkatársaival is ugyanúgy bánnának, mint más országok diplomatáival. Hitler magához kérte egyik adjutánsát és megbízta, hogy ellenőrizze a Merekalov által elmondottakat és tegyen neki jelentést az eredményről. A diplomáciai protokoll szabályaiban egyébként nem túlságosan jártas Merekalov ezzel a lépésével kiváltotta Litvinov rosszállását, aki megróttá beosztottját: *„Önök természetesen ilyen apróságokról nem kellett volna Hitlerrel beszélnie. Ezt az Ön részéről*

melléfogásnak tartom.” Beszámolójában Merekalov megjegyezte, hogy tekintettel az irányában Göring részéről megnyilvánuló figyelemnek (utóbbival a fogadásról és a német nyelvtanulás nehézségeiről váltottak szót), lehetségesnek tartja, hogy a jövőben protokolláris látogatást tegyen nála.²¹

Mindez alkalmat adott Sztálinnak, hogy viszonzozza a gesztust. 1939. március 10-én a XVIII. kongresszuson tartott főtitkári beszámolója külpolitikai részében terjedelmes részt szentelt „Kárpát-Ukrajna” (Kárpátalja) problémájának. „Kárpát-Ukrajnát” a korabeli sajtóban és politikai háttérbeszélgetésekben egyfajta ukrán Piemontként emlegették. E koncepció szerint a terület német bábállamként kiindulópontja lehetett volna az ukrán egységmozgalomnak és egy független ukrán állam megteremtésének, kiszakítva a Szovjetunióból is az ukránok lakta részeket. 1939 első hónapjaiban számos, a szovjet aggodalmakat eloszlatni kívánó német jelzés érkezett Moszkvába ezzel kapcsolatban. A gondosan felépített sztálini válasz így nem is annyira a küldötteknek, mint inkább Németországnak és Hitlernek szólt, jelezte a szovjet közeledési hajlandóságot. A Kárpátalja és Ukrajna „körül csapott zajt” Sztálin az angol és francia politikai körök mesterkedésének tulajdonította, akik mindent elkövetnek, hogy felszítsák a Szovjetunió gyűlöletét Németország irányában és konfliktust provokáljanak a két állam között. Ugyancsak Hitlernek címezte Sztálin a következő megállapítást: *„Feltételezhetjük, hogy a németeknek azért a kötelezettségért cserébe adták oda Csehszlovákia részeit, hogy háborút kezdjenek a Szovjetunióval, a németek azonban most megtagadják a váltó kifizetését és elküldik őket [az angolokat és a franciákat – K. A.] melegebb éghajlatra.”*²² Vagyis a főtitkár azt üzentte Berlinbe, hogy megértette az Ukrajnával kapcsolatos berlini jelzéseket, nem tart a német fenyegetéstől, a keleti irányú német expanziótól.

Áprilisban tovább folytatódott a gesztuspolitizálás. Csehország német megszállását követően két kisebb, légvédelmi ágyúkra vonatkozó szovjet katonai megrendelés „bennragadt” a Skoda üzemben. Merekalov szovjet követ interвениált ezzel kapcsolatban Ernst von Weizsäcker külügyi államtitkárnál. Hozzáfűzte, hogy az ügy elintézése a Szovjetunió felé hangoztatott német jószándék próbaköve, ezért ő követként nagy hangsúlyt helyez a szovjet kérés kedvező elbírálására. Majd a szovjet–olasz kapcsolatokkal példálózva hozzáfűzte, hogy az ideológiai ellentétek nem képezhetik akadályát a gazdasági kapcsolatok fejlesztésének, a Szovjetunió nem használta ki Németország és a nyugati demokráciák ellentéteit és a továbbiakban sem szándékozik ezt megtenni.²³

1939 áprilisában váratlanul ismét Moszkvába rendelték Merekalovot. Április 21-én a Kremlben fontos megbeszélésre került sor. A kérdéskörrel foglalkozó szakirodalomban a pontos időpont, a szervezeti keretek és a résztvevők körének tekintetében komoly eltérések mutatkoznak a leírásban. Az esemény jelentősége abból is látható, hogy erre az alkalomra Merekalov mellett hazarendelték jelentéstételre Ivan Majszkijt, a Szovjetunió londoni nagykövétét, valamint Krapivencevet, a párizsi szovjet diplomáciai képviselő tanácsosát (valószínűleg azért nem Jakov

Szuric nagykövetet, hogy a londoni, párizsi és berlini misszióvezetők egyidejű távolléte ne keltsen nagy feltűnést).²⁴ A Politikai Iroda tagjai, Sztálin, Molotov, Vorosilov, Kaganovics, Mikojan meghallgatták a nagykövetek beszámolóit, hogy ezek fényében születhessen döntés a szovjet külpolitika további irányvonaláról. Az ülésről jegyzőkönyvet nem vezettek, így az ott elhangzottak csak emlékiratokból, utólag elejtett megjegyzésekből rekonstruálhatók. Merekalov határozottan úgy emlékszik, az ülésre Litvinov külügyi népbiztost nem hívták meg, míg más leírásokból kiderül, hogy nemcsak ő, hanem egyik helyettese, Vlagyimir Patyomkin is részt vett a megbeszélésen.²⁵ A Sztálin titkárságán vezetett látogatási naplóból is egyértelműen megállapítható, hogy Merekalov aznap Litvinovval együtt hagyta el Sztálin dolgozószobáját. Merekalov szerint az alapkérdés, amire Sztálin választ várt tőle, az volt, vajon a háborúra készülő Hitler a Szovjetunió ellen fordul-e? Visszaemlékezéseit Merekalov már az események utólagos ismeretében vetette papírra, így természetesen kérdés, hogy azok mennyire fedik az általa tényleg elmondottakat. (Hasonló problémával szembesülünk egyébként a másik szereplő, Ivan Majszkij visszaemlékezéseinek vizsgálatakor is.) Merekalov előadta, Hitler mindenáron igyekszik elkerülni a bekerítést, 1939 őszére várható a lengyel államiság felszámolása, majd ezt követően Nyugaton szeretnék „megoldani a helyzetet”. Erre az időtartamra a Szovjetunió semlegesítésével fognak próbálkozni. A Szovjetunió elleni hadjáratra két-három éven belül kerülhet sor.²⁶ Merekalov szerint Sztálin és a jelenlévők szó nélkül hallgatták végig beszámolóját, sem közben, sem utána nem kérdeztek semmit. Bár Merekalov okfejtésével a német közeledési szándékok őszintétlenségére kívánta felhívni a vezetés figyelmét, melyeket éppen ezért nem szabad komolyan venni, Sztálin és Molotov egészen más következtetést vontak le belőle. Mivel a Szovjetunió csak a harmadik a készülő hitleri agresszió soron következő állomásai között, így a Szovjetunió van jobb alkupozícióban, szabadon manőverezhet Berlin, valamint London és Párizs között.

Merekalov információit eddigre más, hírszerzési forrásokból származó adatok is megerősítették. A szovjetek fontos informátora volt a varsói német követség tanácsosa, Rudolf von Scheliha, akit 1937-ben szervezett be az NKVD, és aki létfontosságú adatokat szállított nekik a Lengyelországgal és a Szovjetunióval kapcsolatos német külpolitika várható alakulásáról: „A német tervek további megvalósítása menetében a Szovjetunió elleni hadjárat a német politika utolsó és döntő feladata. Ha korábban Berlinben abban reménykedtek, hogy Lengyelországot a maguk oldalára állíthatják a Szovjetunió elleni háborúban, úgy jelenleg meg vannak győződve arról, hogy Lengyelország mai politikai állapotában és területi formájában nem használható fel a Szovjetunióval szemben. Nyilvánvalóan, Lengyelország területét előbb fel kell osztani.”²⁷

A „német” orientáció valószínűleg ekkortól vált a litvinovi „angol–francia” irányvonallal „egyenrangú alternatívává”. E logika szerint a kettő közül pedig annak függvényében kell választani, hogy melyik fél hajlandó nagyobb árat fizetni Moszkva együttműködéséért vagy semlegességéért. A témával foglalkozó szak-

irodalom egy része felhívja a figyelmet, hogy ezen az ülésen komoly bírálatok érték a litvinovi külpolitikai koncepció egyoldalúságát.²⁸ Merekalov így – hasonlóan a Birodalmi Kancellária épületénben lezajlott fogadáshoz – tulajdonképpen a saját tudtán és akaratan kívül epizód szereplőként ismét fontos esemény résztvevőjévé vált a paktumhoz vezető úton. A Molotov és Litvinov között ekkor lezajlott szóváltás (Sztálin taktikusan a háttérben maradt) jelezte kettejük konfliktusának elmérgesedését, nem egészen két hét múlva pedig Litvinov menesztéséhez vezetett a Külügyi Népbiztosság éléről. A népbiztos május 3-i felmentéséről szóló hír szenzációként hatott világsajtóban és diplomáciai berkekben egyaránt, a fejleményeket egyértelműen úgy értékelték, mint a szovjet külpolitikai irányvonal megváltozását.

Ugyanezekben a napokban ért véget Alekszej Merekalov diplomáciai karrierje is. A Kreml-beli megbeszélést követően még néhány napra visszatért Berlinbe. Innen május 4-én két táviratot is küldött Moszkvába a közte és Robert Coulondre francia nagykövet között lezajlott megbeszélésről. A második táviratban a Litvinov távozásával kapcsolatos eszmecserejükről számolt be. A francia diplomata az iránt érdeklődött, nem jelenti-e mindez Moszkva elfordulását a britektől és a franciáktól, valamint a kollektív biztonság politikájától. Merekalov néhány általános, semmitmondó frázissal válaszolt, utasítást kért azonban, milyen magyarázatot adjon beszélgetőpartnereinek, mivel most mindenki erre kíváncsi és másnapra a britekhez hivatalos ebédre.²⁹ Május 5-i táviratában Merekalov arról értesítette Moszkvát, hogy a német fél kedvező választ adott a néhány héttel korábban a Skoda-műveknél lévő szovjet megrendelések teljesítése ügyében. A Molotovhoz címzett másnapi jelentést a német–lengyel viszony alakulásáról Georgij Asztahov már ideiglenes ügyvivőként írta alá, vagyis a nagykövetet eddigre ismét visszarendelték állomáshelyéről, ahová többet nem is tért vissza.³⁰ A következő hónapokra Asztahov vált a német–szovjet közeledés egyik kulcsfigurájává, aki nyelvismeretét, kapcsolatrendszerét, diplomáciai tapasztalatait tekintve is sokkal megfelelőbb volt erre a feladatra, mint Merekalov.

Merekalovnak azonban szerencséje volt, nem jutott a kegyvesztett szovjet diplomaták sorsára, nem vált a sztálini tisztogatások áldozatává. Visszatért eredeti szakmájához, előbb a moszkvai húsipari kombinát főmérnöke lett, majd a Szovjetunió Élelmiszerügyi Népbiztossága Össz-szövetségi Húsipari Intézetének igazgatójává nevezték ki. 1983-ban hunyt el Moszkvában. A történeti szakirodalomban életének legtöbbet emlegetett epizódja azóta is az a 10-12 perces, számára is váratlan beszélgetés, melyet Hitler folytatott vele a Birodalmi Kancellária épületében.

JEGYZETEK / NOTES

1. Az írás címéhez az ötletet Lev Bezimenzskij hasonló témában írt cikkének a címe adta: Bezimenzskij, L. A. (1996): Dvenadcaty minut iz sziznyi poszla Merekalova. *Novoje szlovo*, 7. sz. 43-45. old.
2. Arkagyij Rozengolc életrajzi adatait lásd: http://www.hrono.ru/biograf/bio_r/rozen-golc_ap.php
3. Bezimenzskij, L. A. (2000): Gitler i Sztalin pered szhvatkoj. Moszkva, Vecse, 10. fejezet, <http://militera.lib.ru/research/bezymensky3/index.html> „Практически с сентября 1937 года Мерекалов руководил наркоматом...” kezdetű szöveghely.
4. Rogovin, V. Z. (1998): Mirovaja revoljucija i mirovaja vojna. Moszkva, 208-209. old.
5. Dulline, S. (2009): Sztalin i ego gyiplomati. Moszkva, ROSSZPEN, 212-213. old.
6. Bezimenzskij, (2000). 10. fejezet, „Таков был «бэкграунд» назначения посла...” kezdetű szöveghely.
7. Asztahov pályafutásáról és a paktum megkötésében játszott szerepéről lásd: Kolontári A. (2019): A paktum szürke robotosa: Georgij Alekszandrovics Asztahov. In: (Búr G., főszerk.) *Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70 éves. Bp., ELTE BTK, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék*, 391-413. old.
8. Dulline, (2009). 216.
9. Lásd pl.: Gromiko, A. A. (főszerk.) et al. (1977): *Dokumenti vnyesnej poliyiki SZSZSZR, XXI. köt. 1938.* Moszkva, Politizdat, 640., 660-661., old. Bondarenko, A. P. et al. (szerk.) (1990): *God krizisza. 1938-1939. Dokumenti i matyeriali v dvuh tomah.* Moszkva, MID SZSZSZR, 54. és 81. sz. dok. http://www.katyn-books.ru/archive/year/God_krizisa_1t_2t.htm#54doc (a továbbiakban *God krizisza*)
10. Agyibekov, G. et al. (szerk.) (2001): *Politbjuro CK RKP(b)–VKP(b) i Jevropa. Resenyija „Oszoboj papki”.* Moszkva, ROSSZPEN, 365. old.
11. *God krizisza*, 1990. 101. sz. dok.
12. Gorlov, Sz. A. (1993): *Szovjetszko–germanszkij gyialog nakanunye pakta Molotova–Ribbentropa.* In: *Novaja i novejsaja isztorija*, 4. sz. 14. old.
13. Bezimenzskij, (1996) 43. old.
14. Idézi: Fleischauer, I. (1991): *Pakt. Gitler, Sztalin i inyiciatyiva germanszkoy gyiplomatyii 1938-1939.* Moszkva, Progressz, 7-80. old.
15. Gorlov, (1993) 15. old.
16. Bezimenzskij, (2000) 8. fejezet „Теперь на основании сохранившихся в семье Мерекалова...” kezdetű szöveghely.
17. Bezimenzskij, (2000) 8. fejezet „Сенсация не была импровизированной...” kezdetű szöveghely.
18. Minden bizonnyal nem véletlen, hogy épp a fogadást követő napokban született megállapodás a szovjet féllel, a Külügyminisztérium Gazdaságpolitikai Osztálya Keleteurópai Referatúráját irányító Karl Schnurre moszkvai útjáról. Schnurre felhatalmazást kapott a kereskedelmi és hitelmegállapodás még függőben lévő vitás kérdéseinek megtárgyalására a szovjetekkel. (Az utazást a németek végül az utolsó pillanatban

- lemondták, mivel annak híre kiszivárgott és a nemzetközi sajtó figyelmének központjába került.) God krizisza, (1990) 117. dok.
19. Nadzsafov, D. G. (2012): Ob isztoriko-geopolityicseszkom naszlegyyii szovjetszko-germanszkogo pakta 1939 goda. Voproszi isztorii, 12. sz. (http://www.xliby.ru/istorija/soyuz_zvezdy_so_svastikoi_vstrechnaja_agressija/p10.php#n_664) (az internetes formátumban a 940. és 941., valamint a 943. és 944. lábjegyzetek közötti szöveghelyek)
  20. Nadzsafov, D. G. (2000): SZSZSZR v poszlemjunhenszknoj Jevrope. Otyecsesztvennaja Isztorija, 2. sz. 82. old.
  21. Dokumenti vnyesneyj polityiki 1939. (1992) 22. köt. Moszkva, Mezsdunarodnije otnosenijija, 116. sz. dok. <http://militera.lib.ru/docs/da/dvp/index.html> (a továbbiakban DVP) ill. Bezimenszkij, (2000) 10. fejezet „Но дело не ограничилось протоколом...” kezdetű szöveghely.
  22. Pravda, 1939. március 11. 2. old.
  23. Gorlov, (1993) 15-16. old.
  24. Dembszkij, Sz.: Proiszhozgyenyije vtoroj mirovoj vojni. In: Torkunov, A. – Rotfeld, A. (szerk.) (2017): Belije pjatna – csornije pjatna. Szlozsniye voproszi v rosszijszko-polszkih otnosenijah. Moszkva, AszpektPressz, 188. old.
  25. Bezimenszkij, (2000) „Цель вызова в Кремль была мне неведома до момента прибытия на уже начавшееся заседание Политбюро...” kezdetű szöveghely.
  26. Bezimenszkij, (1996) 45. old.
  27. Idézi Bezimenszkij, (2000) 16. fejezet „В ходе дальнейшего осуществления германских планов...” kezdetű szöveghely
  28. Narinszkij, M. (2017): Proiszhozgyenyije vtoroj mirovoj vojni. In: Belije pjatna – csornije pjatna. 147. old.
  29. DVP, (1992) 275., 276. sz. dok.
  30. DVP, (1992) 282. sz. dok.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Agyibekov, G. et al. (szerk.) (2001): Politbjuro CK RKP(b)–VKP(b) i Jevropa. Resenyija „Oszoboj papki”. Moszkva, ROSSZPEN
- Bezimenszkij, L. A. (1996): Dvenadcaty minut iz zsziznyi poszla Merekalova. Novoje szlovo, 7. sz.
- Bezimenszkij, L. A. (2000): Gitler i Sztalin pered szhvatkoj. Moszkva, Vecse
- Bondarenko, A. P. et al. (szerk.) (1990): God krizisza. 1938-1939. Dokumenti i matyeriali v dvuh tomah. Moszkva, MID SZSZSZR
- Bondarenko, A. P. et al. (szerk.) (1992): Dokumenti vnyesneyj polityiki 1939. Moszkva, Mezsdunarodnije otnosenijija
- Dembszkij, Sz. (2017): Proiszhozgyenyije vtoroj mirovoj vojni. In: Torkunov, A. – Rotfeld, A. (szerk.): Belije pjatna – csornije pjatna. Szlozsniye voproszi v rosszijszko-polszkih otnosenijah. Moszkva, AszpektPressz

- Dulline, S. (2009): Sztalin i ego gyiplomati. Moszkva, ROSSZPEN
- Fleischhauer, I. (1991): Pakt. Gitler, Sztalin i inyiciatyiva germanszkoy gyiplomatyii 1938-1939. Moszkva, Progressz
- Gorlov, Sz. A. (1993): Szovjetszko–germanszkij gyialog nakanunye pakta Molotova–Ribbentropa. In: Novaja i novejsaja isztorija, 4. sz.
- Gromiko, A. A. (főszerk.) et al. (1977): Dokumenti vnyesnyej poliyiki SZSZSZR, XXI. köt. 1938. Moszkva, Politizdat
- Kolontári A. (2019): A paktum szürke robotosa: Georgij Alekszandroviics Asztahov. In: Búr G. (főszerk.): Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70 éves. Bp., ELTE BTK, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék
- Nadzsafov, D. G. (2000): SZSZSZR v poszlemjunhenszkoy Jevrope. Otyecsesztvennaja Isztorija, 2. sz.
- Nadzsafov, D. G. (2012): Ob isztoriko-geopolityicseszkom naszlegyii szovjetszko–germanszkogo pakta 1939 goda. Voproszi isztorii, 12. sz.
- Narinszkij, M. (2017): Proiszhozgyenyije vtoroj mirovoj vojni. In: Belije pjatna – csornije pjatna
- Rogovin, V. Z. (1998): Mirovaja revoljucija i mirovaja vojna. Moszkva